

Cahangir Məmmədi

Jurnalistikanın müasir
inkişaf meylləri

BAKI-2006

47846
98178 35
14 43
16 20
32

4612
* M 51

УДК 002
ББК 4 612
М – 51

Elmi redaktor və məsləhətçi:

Şamil VƏLİYEV - *filologiya elmləri doktoru, professor*

Rəyçilər:

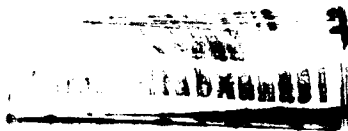
Abdulla ABBASOV - *filologiya elmləri doktoru, professor*

Aydın DADAŞOV - *filologiya elmləri doktoru, professor*

Rəşad MƏCİD - *«525-ci qəzet»in baş redaktoru*

Məmmədli Cahangir Əbdüləli oğlu. Jurnalistikanın müasir inkişaf meyilləri. Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 2006. – 465 səh.

Monografiyada sovet dönmündən azad cəmiyyətə keçid mərhələsində və müasir dövrümüzə jurnalistikanın nəzəri konsepsiyaları, onun tipoloji aspektləri, IV hakimiyyət xarakteri, aparıcı tematikası, Qərb standartlarına reaksiyası, müasir yaradıcılıq axtarısları, jurnalistin peşə etikasının tətbiqi yolları, KİV-in hüquqi tənzimlənməsinin qaydaları, telejurnalistikanın çağdaş inkişaf problemləri kimi fundamental məsələlər öz əksini tapmışdır.

İJBN 5 – 8066 – 1758 - 0

4603000000
655(07)-2006

© «Elm» nəşriyyatı – 2006

Milli jurnalistika: dünya kontekstində inkişafın parametrləri

Ən qədim dövrlərdən günümüzədək insanlar informasiyanın-xəbərin bir-birinə tez, olduğu kimi çatdırılması üsullarını tapmağı mühüm hadisə kimi qiymətləndirib. İbtidai dövr insanların ilk siqnal sistemlərindən, tonqallardan və rəmlərdən, müxtəlif yazı formalarından mövcud gerçəkliyimizin kompüter texnologiyasına qədər keçirdiyi yol ayrı-ayrı toplumlar üçün vahid bir fəaliyyət, iş-əməl-məslək və düşüncə sahəsini-jurnalistikanı formalaşdırmışdır. İlk yazı nümunələri, işarələr sistemi və kağızla çap texnikasının kəşfindən ofset üsullu nəşriyyatlara, müasir kompüter texnologiyasına qədər inkişaf yolu keçən jurnalistika yalnız informasiya vasitələri baxımından təkmilləşməyib, həm də elmi-nəzəri prinsiplər və konsepsiyalar baxımından yüksək təcrübə məktəbi keçib, ictimai fikrin və mühitin tənzimlənməsi vasitəsinə çevrilib. Jurnalistika harada və necə, kim tərəfindən yaradılmasından asılı olmayaraq minillərdir ki, insanlar arasında, cəmiyyət daxilində informasiya dəyirmanı rolunu oynayır, onu demokratik dəyərlərə istiqamətləndirir, beynəlxalq əlaqələrin hərtərəfli inkişafına xidmət göstərir.

Jurnalistika cəmiyyətin demokratikləşməsi yolunda çox ciddi bir ictimai institut kimi dəyərləndirilməkdədir. Onun ehtiva etdiyi söz və mətbuat azadlığı qloballaşan dünyanı getdikcə daha çox məşğul edir. Ən mükəmməl demokratik təsisatlar yaradıcılığın bu sahəsində azadlıq və müstəqillik düşüncəsinin qorunmasında öz xidmətlərini əsirgəmirlər. Jurnalistika, kütləvi informasiya vasitələri, onların inkişafı və bu inkişafın perspektivləri ətrafında özünü göstərən ən ciddi media-forumların diskussiya-müzakirə, polemika- mübahisə obyektinə çevrilmişdir.

Sovet senzura sistemindən təzəcə yaxa qurtarmış Azərbaycan jurnalistikası öz inkişafının yeni mərhələlərini yaşa-

maqdadır. Azərbaycan jurnalistikası yeni tipoloji keyfiyyət qazanmış, onun ən yeni informasiya texnologiyasına söykənən KİV sistemi meydana gəlmişdir. Ölkədə söz və mətbuat azadlığının hüquqi bazası formalaşmış, yeni təsisatlar və yeni media qurumları üçün mükəmməl imkanlar vardır. Sovet dönəmində bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən irəli gələn maneələr bir tərəfdən KİV-in inkişaf prosesini ümumdünya kontekstindən uzaqlaşdırmış, digər tərəfdən ənənəyə, kökə, klassik irsə etinasızlıq yaratmış, yarandığı ilk vaxtdan beynəlxalq təcrübəni inkar edən absurd bir ideoloji, təbliğatçı mətbuat sistemini sivilizasiya ilə qarşı-qarşıya qoymuşdur. Belə bir şəraitdə nəinki özündən əvvəlki klassik ənənəni, habelə öz dövrünün beynəlxalq nəzəri modellərini xatırlatmaq qadağaları mövcud olmuşdur. Ona görə də jurnalistikaya dair az-çox aparılan tədqiqatlar tamamilə birtərəfli, ideoloji kanonlar çərçivəsində olmuş, bu sahədəki nəzəri fikirlər birbaşa kommunist postulatlarına, sovet tablalarına söykənmişdir. Azərbaycanın yeni müstəqillik çağında bir tərəfdən jurnalistikada dünya təcrübəsinin tətbiqinə geniş imkanlar açmış, digər tərəfdən, beynəlxalq KİV sistemində qəbul olunmuş işlək modellər barədə nəzəri fikir dünyasına meydan açmışdır. Bu mənada Azərbaycan jurnalistikasının nəzəri fikir cəbhəsində intellektual sözü, obyektiv elmi araşdırmaları, konseptual baxışı və nəzəri təhlilləri ilə öz mövqeyini çoxdan təsdiqləmiş Cahangir Məmmədlinin «Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri» monoqrafiyası da onun bu sahədə indiyəqədərki araşdırmalarının məntiqi nəticəsidir.

C.Məmmədlinin jurnalistika nəzəriyyəsinə elmi münasibətinin formalaşmasında onun hələ bundan əvvəl ədəbiyyat nəzəriyyəsinə, bədii sözə ehtiraslı münasibəti xüsusi rol oynamışdır. Oxucular onun 1970-1990-cı illərdə «Azərbaycan», «Ulduz» və s. bu kimi nüfuzlu jurnallarda, müxtəlif qəzetlərdə dərc olunmuş məqalələrindən, «Nəsr: uğurlar, axtarışlar», «Sənətkar gözü, nəsrin sözü», «Çağdaş Azərbaycan nəsrinin inkişaf meylləri» və s. monoqrafiyalarından

bədii sözün mahiyyətinə, ədəbi prosesin inkişaf mərhələlərinə yaxından bələd olduğunu yaxşı bilirlər. Bədii və jurnalistika janrlarının bir-birinə yaxınlığı, qarşılıqlı əlaqəsi, bir-birinə transformasiyası bəzən filoloji fikrin oxşar kontekstində təhlil oluna bilər. Deməli, C.Məmmədlinin bədii təhlildən gələn elmi-praktik təcrübəsi onun jurnalistikanın nəzəri aspektləri barədə elmi konsepsiyasının ciddi yardımçısı faktına çevrilir. Bəlkə elə bunun nəticəsidir ki, onun yeni əsərindəki təhlilləri, gəldiyi elmi nəticələr öz nəzəri həqiqətləri ilə diqqəti cəlb edir.

«Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri» öz konseptuallıq keyfiyyəti ilə də maraqlı doğurur. Müəllif bu inkişafın tarixi mərhələləri barədə söz açarkən onun tarixindən gələn milli özünəməxsusluğu inkişaf üçün əsas meyar kimi təqdim edir. Digər tərəfdən, müəllif H.Zərdabidən tutmuş müasir peşəkar jurnalistlərimizədək hər bir Azərbaycan publisistinin dünya praktikasından bəhrələndiyini də xüsusi vurğulayır.

Bütövlükdə yeddi fəsildən ibarət monoqrafiyanın hər bir fəslə öz fundamentallığı və elmi yanaşma tərzilə qiymətli-dir. Müəllif «Jurnalistikanın tarixi inkişaf mərhələləri» fəslində peşənin ən qədim çağlarından, primitiv qəzet istehsalından bu günkü elektron qəzetlərə və elektron informasiya vasitələrində keçilən yolun Azərbaycan gedişində özünü göstərən tarixi təcrübə və çətinliklər üzərində dayanaraq, inkişafın perspektivlərini də proqnozlaşdırır.

«Jurnalistikanın nəzəri konsepsiyaları» fəslində isə bu sahədə tarixən formalaşmış və uzun əsrlər boyu mətbuatın funksional qaydalarına çevrilmiş avtoritar, libertarian, kommunist və sosial məsuliyyət nəzəriyyələrinin tarixən işləklik səbəbləri və nəticələri barədə geniş nəzəri fikir söyləyir. Bəşəriyyətin söz azadlığına zərbə vuran avtoritar və kommunist mətbuat modellərindən imtina edərək sosial məsuliyyət modelinə keçid mərhələsinin müasir durumu və

bu durumda Azərbaycan media strukturunun yeri, bizcə, yetərli illüstrativ faktlarla izah edilir.

Dünya jurnalistika təcrübəsində xeyli vaxtdan bəri formalaşmış peşə etikası və hüquqi tənzimləmə mexanizmi barədə bəhs edilən digər bir fəsildə C.Məmmədli sözə, fakta, hadisəyə yaradıcı münasibətdə əxlaq normalarını jurnalist peşəkarlığının göstəricisi kimi qiymətləndirir. Müəllif bu sahədə xarici təcrübəyə xüsusi yer ayıraraq, hətta bəzi Qərb media qurumlarının fəaliyyət konsepsiyalarını əsərə əlavə etmişdir. KİV-in hüquqi tənzimlənməsinin çağdaş dünyamızda ciddi önəm kəsb etdiyini diqqətə çatdıran müəllif Azərbaycanda KİV qanunvericiliyinin hüquqi bazası, mətbuat və elektron informasiya vasitələri haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunlarının yaranmasını medianın inkişafı prosesində mühüm mərhələ kimi qiymətləndirir.

Azərbaycanın yeni müstəqillik dönməsində inkişaf perspektivini şərtləndirən əsas amillərdən birini bazar münasibətlərinə keçid təşkil edir. Kütləvi informasiya vasitələri üzərində dövlət və partiya monopoliyasını tətbiq etmiş sovet sistemindən qurtulan Azərbaycanda medianın özəl sektorunun meydana gəlməsi C. Məmmədlinin əsərində KİV-in inkişafının ən ciddi faktoru hesab edilir. Həqiqətən də, KİV-in yeni yaradılmış hüquqi bazası, peşə etikasına böyük diqqət, söz və mətbuat azadlığına dövlət təminatı, əsasən, bazar münasibətləri sisteminin doğurduğu gerçək faktlardır. Monografiya müəllifi məhz bu fonda kütləvi informasiya vasitələrinin yeni tipoloji faktlarının yarandığı qənaətində olub, həmin tipoloji sistemi geniş təhlilə cəlb etmişdir.

Azərbaycan müstəqillik əldə etmişdir, Azərbaycan bazar münasibətlərinə keçid dövrünü yaşayır və Azərbaycan KİV-i də bu istiqamətə yönəlmişdir. Lakin nəyəsə istiqamətlənmək və nəyisə həyata keçirmək üçün ilk növbədə təcrübəni öyrənmək lazımdır. «Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri» əsərinin müəllifi C.Məmmədli məhz bunu nəzərdə tutaraq KİV-in beynəlxalq standartları və onların tətbiqinə

ayrıca fəsil həsr etmişdir. Bu hissədə jurnalistikanın dəqiqlik, qərəzsizlik, tərəfsizlik, balans, vicdanlılıq, ədalətlik kimi doktrinaları haqqında geniş söhbət gedir və həmin doktrinal-prinsiplərin Azərbaycan media sisteminə tətbiqi milli jurnalistikamızın inkişaf səviyyəsinə xidmət məqamı kimi qiymətləndirilir.

Digər bir məqamda müəllif telejurnalistikanın yaradıcılıq prinsiplərini xüsusi fəsil kimi təqdim edir. Müəllif televiziya-da xəbərin xarakteri, telejurnalistikanın yaradıcılıq prinsipləri və s. kimi məsələlərin elmi-nəzəri traktovkalarını müəyyənləşdirib oxucuya çatdırır. Bu yerdə dünyanın inkişaf etmiş telekanallarının, xüsusi olaraq ABŞ-ın sayılan En-Bi-Si telekompaniyasının yaradıcılıq konsepsiyasının bütövlükdə kitaba əlavə edilməsi, bizcə yeni formalaşmaqda olan Azərbaycan televiziya məkanının konseptual inkişafına əsaslı şəkildə kömək edə bilər.

«Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri» monoqrafiyasının elmi məziyyətləri haqqında çox danışmaq olar. Oxucu əlinə aldığı bu kitabda müəllifin klassikaya, ənənəyə böyük hörmətinin, dünya təcrübəsinə söykənərək yeni jurnalistikaya önəm verdiyinin, problemlərə irs-varislik əlaqəsi miqyasında yanaşdığının şahidi olacaq. Monoqrafiya Azərbaycan jurnalistikasının inkişaf qanunauyğunluqlarını dünya jurnalistikası kontekstində təhlilə cəlb etməklə bu inkişafın sabahkı konturlarını, proqnozlarını müəyyənləşdirir. Azərbaycanda indiyədək jurnalistikaya dair çoxsaylı tədqiqatlardan bu əsər bir keyfiyyət məqamı ilə də fərqlənir. Belə ki, monoqrafiya jurnalistikanı yalnız peşə, gündəlik fəaliyyət sahəsi kimi yox, həm də mühüm ictimai-mədəni dəyəri, özünəməxsus kateqorial aparatı, konseptual düşüncə meylləri və hüdudları olan elm sahəsi kimi təqdim edir.

Qeyd etdik ki, jurnalistika bu gün özünün sürətli inkişaf çağını yaşamaqdadır. Bu inkişaf bir tərəfdən informasiya texnologiyasının yeni nailiyyətləri ilə bağlıdırsa, digər tərəf-

dən dünyanın demokratik dəyərlərə getdikcə daha ciddi-cəhdlə yiyələnmək tələblərindən irəli gəlir. C. Məmmədlinin monoqrafiyada söykəndiyi əsas məqamlardan biri də budur. Təsədüfi deyil ki, əsərdə jurnalistika demokratiya institutu kimi xüsusi vurğu ilə təqdim olunur. Müəllif jurnalistikanın dəqiqlik, qərəzsizlik, vicdanlılıq, balans və s. kimi beynəlxalq doktrinalarını, peşə etikasının xarakterini, bir sıra məqamlarını, yaradıcılıq standartlarını təhlil edərkən və onların müasir Azərbaycan jurnalistikasının inkişafında yerini göstərərək məhz bu məqama-cəmiyyətin demokratikləşməsində mətbuatın funksional roluna daha çox diqqət yetirmişdir.

Diqqətəlayiq haldır ki, buna C.Məmmədlinin çoxillik praktik jurnalist təcrübəsi, elmi-tədris işi, pedoqoji fəaliyyəti, habelə sosial-siyasi fikrin tənzimlənməsində, ictimai-mədəni mühitin formalaşmasındakı xidmətləri yardımçı olmuşdur. İnanıram ki, C.Məmmədlinin bu əsəri milli jurnalistikamızın elmi-nəzəri və praktik inkişafında mühüm hadisə rolunu oynayacaq.

Şamil Vəliyev

BDU mətbuat tarixi kafedrasının müdiri,
filologiya elmləri doktoru, professor

GİRİŞ

Biz hər şeydə yeni zamanı, yeni qaydaları yaşayırıq. Bir az əvvəl həyatın sürəti, həyatın ritmi belə tez-tez dəyişmirdi. Elmi-texniki inkişafın sürət ritmi bütün sahələrdə özünü göstərməkdədir. Qloballaşma prosesi hər şeydə məhəlli qaydalara son qoymaqda, məhəlli stereotiplərdən transnasional stereotiplərə keçməyi sürətləndirməkdədir. Dünənki təzə bu gün çox köhnə görünür. Bu köhnədən yapışıb dayanmaq geriye qayıtmaq qədər zərərli bir fakta çevrilir.

Elmin, texnikanın inkişaf səviyyəsində sürət daha çox hiss olunur. «Universitet kitabxanasının hələ də əvvəlki onilliklərdə çap olunan kitabları tələbələrə təklif etməsində pis bir şey olmasa da, onların vaxtının keçdiyini də nəzərə almamaq olmaz»¹ fikrində-köhnəyə etiraz əlaməti açıq duyulmaqdadır. Elmin yeni uğurları, yeni texnologiya faktları dəyişməyi, dünyaya yeni baxışla nəzər salmağı tələb edir.

Dünyanın necə sürətlə dəyişdiyi, aydınlığı ilə göz qaбаğındadır. Dünyanın sürətlə dəyişməsinə bu gün bir çox amillər təsir edir: elmi-texniki inqilab, bunun əsasında iqtisadiyyatın intensiv inkişafı, kənd təsərrüfatının tamamilə sənaye əsaslarına keçməsi, dünya təcrübəsinin inteqrasiyası, cəmiyyətin demokratik əsaslarının getdikcə təkmilləşməsi və s. və i. Ancaq dünyanın tanınmış ictimai xadimləri, siyasi liderləri, sosioloqları və adi insanlar etiraf etməkdədirlər ki, bəşəriyyətin yeni inkişaf mərhələsi həm də kütləvi informasiya vasitələrinin, jurnalistikanın təsiri ilə bağlıdır. XX əsrdə dünya elminin kütləvi informasiya vasitələri ilə inteqrasiyası bir çox aparıcı ölkələrdə atom enerjisi, televiziya, kosmik tədqiqatlar sahəsindəki nailiyyətlərin az qala eyni vaxtda meydana çıxmasına səbəb oldu. Digər tərəfdən bütün elmi-texniki yeniliklərin tətbiqinin daha çox demokratik cəmiyyətdə mümkünlüyü də mübahisəsiz qəbul olu-

---

¹ Основы творческой деятельности журналистов. М., 2000, стр.4

nur. Beləliklə, XX əsrin sonunda «informasiyalı cəmiyyət» anlayışı meydana çıxır və informasiyalı cəmiyyət formalaşır. Bu proses birbaşa jurnalistika ilə əlaqədardır. Belə bir cəmiyyətdə vətəndaşların informasiya almaq hüququ cəmiyyətin və dövlətin demokratik göstəricisi kimi qəbul olunur»¹.

Dünya elmi-sosioloji fikir məkanında hələ ötən əsrin 60-cı illərindən qəbul edilən Olvin Toffler özünün «Üçüncü dalğa» kitabında aqrar və sənaye cəmiyyətindən sonra yaranan üçüncü dalğanı «informasiyalı cəmiyyət» hesab edir². Dünyanın bir çox tanınmış futuroloqları və sosioloqlarının bu barədə proqnozları XXI əsrin ilk günlərindən özünü doğrultmaqdadır. Hələ Qutenberq erasından başlanan bu proqnozlar 1960-1970-ci illərdə Kanada kulturoloqu Herbert Marşal Maklüenin sensasiyalı fikirləri ilə zənginləşir. Maklüen XX əsrin II yarısını elektron cəmiyyəti kimi qiymətləndirir. Olvin Tofflerin «üçüncü dalğa» adlandırdığı informasiyalı cəmiyyətin əsası isə artıq gücünə və qüdrətinə heç kimdə şübhə yeri qalmayan kompüter texnikası ilə qoyulur. Bu cəmiyyətin həyat tərzii əvvəlkilərdən xeyli fərqlənir. Bir çox tədqiqatçının obrazlı şəkildə «ümumdünya hö-rümçək toru» adlandırdığı internet sistemi informasiyalı cəmiyyətin tam formalaşmasını təmin edir. Bu yeni keyfiyyət maksimum söz, fikir azadlığı yaratmaqla, aşkarlığı təmin etməklə geridə qalan qeyri-demokratik ölkələrin də qabağa çıxmasına şərait yaradır. Aşkarlığa və demokratiyaya söykənən belə cəmiyyət azad mətbuat, söz, fikir plüralizmini ortaya atır, əhalinin bütün təbəqələrini əhatə edən KİV nümunələrinin, məsələn, ictimai televiziyanın yaranmasını və fəaliyyətini vacib hesab edir. Deməli, bütün məqamlarda jurnalistika cəmiyyətin demokratikləşməsinə ciddi təsir göstərən faktor kimi çıxış edir. İndi tez-tez səslənməyə başlayan «XXI əsr dünyası "Pax Demokratika» - fikri də jurnalistikanın təsiri ilə gerçəkləşməkdədir.

¹ Современная журналистика. Киев, 1999. стр. 154.

² Информация и общество. М., 2000. стр. 69.

Jurnalistikanın cəmiyyətə təsiri o qədər güclüdür ki, onun IV hakimiyyət kimi qiymətləndirilməsi heç kəsdə etiraz doğurmur. Seçkilərin keçirilməsində demokratiya və aşkarlığın təmin olunmasının ən ciddi vasitəsi kimi KİV-in rolu bütün dünyada kətdikcə daha çox etiraf edilməkdədir. Hakimiyyət strukturlarının fəaliyyətinin şəffaflığı KİV-in münasibətindən çox asılıdır. Bu şəffaflıq qədərincə yaranmayanadək ölkənin sosial problemlərinin ortadan qaldırılacağına ümid etmək sadələvhlərin işidir.

Bu gün Azərbaycan özünün çətin keçid dövrünü yaşayır. Kommunist-bolşevik rejimindən çıxmış postsovet məkanında müstəqilliyini təzəcə qazanmış respublikaların hamısı keçid dövrünü ağırlı yaşayır. Lakin Azərbaycanın problemləri digər müstəqil respublikalardan ikiqat, üçqat ağırdır. 1988-ci ildən Ermənistan tərəfindən Azərbaycana qarşı irəli sürülən torpaq iddiaları, bunun nəticəsində ortaya çıxan Ermənistan-Azərbaycan müharibəsi problemlərimizi birə-beş artırmışdır. İmperiya qüvvələrinin havadarlığı ilə Ermənistan ölkəmizin 20 faizdən artıq torpağını işğal etmiş, bir milyondan artıq azərbaycanlı yurdundan, yuvasından didərgin düşmüşdür.

Azərbaycana güclü iqtisadi, ekoloji, mənəvi zərbələr vurulmuşdur. Ölkənin bu zərbələrdən xilas olması üçün qarşıda çox böyük vəzifələr durur. Torpaqlarımızın azad olunması uğrunda mübarizəni gücləndirmək, ölkədə demokratik ab-hava yaratmaq, xalqın sosial problemlərini həll etmək və bu kimi çox ciddi vəzifələrin yerinə yetirilməsində jurnalistikanın rolunu möhkəmlətmək lazım gələcək. Bu vəzifələrin uğurla yerinə yetirilməsi üçün ilk növbədə insanda, vətəndaşda yeni təfəkkür formalaşdırmaq gərəkdir. Bolşevik təfəkküründən çıxmış bir cəmiyyətdə yeni düşüncə, dünyaya və hadisələrə yeni baxış yaratmaq o qədər də asan deyil. İlk növbədə xalqın milli mənəvi dəyərlərini dirçəltmək lazımdır.

Daha bir böyük vəzifə xalqın iqtisadi durumunu yüksəltməkdən ibarətdir. Bu durum ölkənin iqtisadi potensialına

ekvivalent olmayınca, sabaha inam, milli özünə inam kimi fundamental keyfiyyətlərə nail olmaq çətindir.

Azərbaycan jurnalistikasının onlarca problemin həllində xalqa köməyinə tarixi ənənələri məlumdur. Klassik jurnalistikamızın H.B.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, Ü.Hacıbəyli, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu məktəbləri sübut edir ki, ölkənin ən ağır çağında mətbuat, publisist sözü daha çox imdada çatmışdır.

Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, indi zaman çox dəyişib. Multimedia dövrünün öz tələbləri, öz dəyərləri yaranmaqdadır. Dünya təcrübəsinə inteqrasiya çox sürətlə gedir. Bəzən bir ilin, hətta bir ayın hadisələrindən geri qalmaq, yeninin tətbiqində ləngimək bütöv bir millətin gerilik əlamətinə yeni faktlar əlavə edir. Kütləvi informasiya vasitələri indi dünya təcrübəsini qavramaq və tətbiq etmək kimi önəmli bir işdə geniş fəaliyyət göstərir. Heç də təsadüfi deyil ki, yeni dünyanın yeni dəyərlərinin anlaşılmasında və qiymətləndirilməsində jurnalistikanın rolunu yaxşı başa düşən demokratik institutlar postsovet məkanında KİV-in inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşırlar. Avropa Şurasına üzv olan Azərbaycan qarşısında bu qurumun ciddi tələblərindən biri ölkədə demokratiya və plüralizm dəyərlərinin bərqərar olmasına böyük təkan verəcək ictimai televiziya yaratmaq öhdəliyi oldu. Çünki «bu çətin, hətta gərgin vaxtda mətbuat bəlkə də yeganə qüvvədir ki, geriyyə, totalitar cəmiyyətə qayıtmağa qarşı dayanmışdır»¹. Azərbaycan jurnalistikası yeni cəmiyyət quruculuğunun əhəmiyyətli qüvvəsi kimi, keçmişə əsassız nostalgiyanın ifşa mexanizmi kimi bu gün çox iş görməkdədir. Doğrudur, bu jurnalistikanın qədəmləri hələ o qədər də möhkəm deyil. Azərbaycan KİV-nin heç də hamısı yüksək ideallara xidmət etmir. Lakin bütün bunlarla belə cəmiyyətdə yaranan demokratik meyllərə görə, söz və mətbuat azadlığının varlığına görə xeyli dərəcədə

---

¹ Современная журналистика. Киев, 1999. стр.5

larla belə cəmiyyətdə yaranan demokratik meyllərə görə, söz və mətbuat azadlığının varlığına görə xeyli dərəcədə jurnalistikaya da minnətdar olmalıyıq. Bu mənada jurnalistika inkişaf edir, öz yerini möhkəmlədir. Bu inkişafı daha da sürətləndirmək və onun effektivlik koefisiyentini artırmaq üçün jurnalistikamız dünyanın sivil təcrübəsinə daha çox söykənir. Azərbaycanda kommersiya KİV-nin tez və sürətlə tətbiqi buna yaxşı sübutdur. KİV-in bu qolunun inkişafı bazar münasibətlərinin bərqərar olmasından xəbər verir.

Amma bütün bunlar yeni jurnalistikanın qavranılması və mənimsənilməsini də zəruri edir. Bu zərurətsə dünya praktikasına praqmatik yanaşma tərzini, jurnalistikanın sivil ölkələrdə fəaliyyət göstərən nəzəri modellərinin uğurla tətbiqini tələb edir. Təcrübənin tətbiqi üçün əvvəlcə onu öyrənmək lazımdır. Öyrənməksə tədris müəssisəsindən başlayır. Bakı Dövlət Universiteti jurnalistika fakültəsinin tələbələrinə artıq on ildən çoxdur ki, yeni jurnalistikanın sirləri öyrədilir. Lakin yeni jurnalistikanın sənətkarlıq cəhətləri ilə bağlı fundamental dərslər və dərslər vəsaitlərinə böyük ehtiyac duyulur. Həmin ehtiyacın çox kiçik bir məqamını ödəmək məqsədilə ortaya çıxan, «Jurnalistikanın müasir inkişaf meylləri» adı altında oxucuya təqdim olunan kitabda sovet dövrü Azərbaycan jurnalistikasının xarakter xüsusiyyətləri, müasir çağda jurnalistin peşə xarakteristikası, jurnalistikanın beynəlxalq doktrinalarının Azərbaycan media sisteminə işləklik səviyyəsi, peşə differensiasiyası, jurnalistikanın peşə etikası, KİV-in informasiya mənbələri, jurnalistikanın yeni nəzəri modelləri, jurnalistikanın IV hakimiyyət iddiası, müasir jurnalistikanın tipologiyası, aparıcı tematikası, yaradıcılıq axtarışları və s. kimi məsələlərə nəzər salınır.

Əlbəttə, əsər jurnalistikanın bütün aspektlərini ifadə etmək iddiasından uzaqdır. Lakin güman edirik ki, bu əsər yeni jurnalistikanın bir sıra məqamlarının anlaşılmasında tələbələrə, gənc jurnalistlərə yardımçı olacaq.

I FƏSİL

JURNALİSTİKANIN TARİXİ İNKİŞAF MƏR- HƏLƏLƏRİ

§ 1. Böyük yolun başlanğıcı

Min illər boyu insanı, cəmiyyəti kamilləşdirmək missiyası bədii ədəbiyyatın üzərinə düşmüşdür. Mətbuatın yaranması və inkişafı ilə bədii sözün oxucuya çatdırılması prosesi bir az da gücləndi. Xüsusilə ədəbi-bədii jurnallar bütün dünyada bədii ədəbiyyatın tirajlanmasına yardımçı oldu. Lakin XX əsrin sonlarında informasiyalı cəmiyyətin meydana gəlməsi ilə bədii sözün min illik qadir gücü zəifləməyə, hətta öləlməyə başladı. Cəmiyyət uzun roman və povestləri kiçik informasiya formatlarına, kütləvi informasiya vasitələrinə, xüsusilə vizuallığı təmin edən televiziyaya dəyişməyə başladı. İnformasiyalı cəmiyyət çağında işgüzar amerikalılar L. Tolstoyun 90 çap vərəqi həcmində «Hərb və sülh» romanını 35 səhifəlik şərhə oxumağı üstün tutdular. Cəmi əlli il əvvəl öz poetikası ilə dünyanı heyran qoyan F. Dostoyevski, Q. Q. Markes, Kobo Abe, Kortasar... kimi dahi yazıçılar ikinci plana keçdilər və s. Jurnalistika informasiyalı cəmiyyətin yaranmasında öz rolunu oynadı, özü birinci plana keçdi. Ancaq bu proses birdin-birə baş vermədi. Jurnalistika cəmiyyətin həyatına bu günkü təsirini, gücünü göstərmək üçün çox uzun və çox çətin bir yol keçdi. Bu uzun və çətin yola qısa bir nəzər salmaq lazım gələcək.

Jurnalistikanın yaranması və inkişafı cəmiyyətin informasiya mübadiləsinə ehtiyacının nəticəsi kimi ortaya çıxmışdır. Biz bu gün informasiyanın böyük gücündən, bütün dünyada oynadığı aparıcı roldan və bütövlükdə informasiyalı cəmiyyətdən çox danışıırıq. Bununla belə insanın, cəmiyyətin informasiyaya ehtiyacı onun özünün yaranma tarixi qədər qədimliyə malikdir. Bəşər tarixində sivilisasiyanın ən önəmli məqamı sayılan yazının meydana çıxması ilə for-

malaşan məktublaşma prosesi informasiya mübadiləsinin tirajlanma başlanğıcı kimi də qiymətləndirilə bilər. Rəsmi informasiyanın eyni məzmunlu məktubla müxtəlif rəsmi istiqamətlərə ünvanlanması yazı texnikasının gələcək inkişaf qüdrətindən xəbər verirdi. V.Voroşilovun da qeyd etdiyi kimi, «ilk belə yazı mətninin tarixi bizim eradan əvvəlki 8-6-cı minilliyə gedib çıxır»¹. Yazının meydana gəlməsi ilə insan hətta gələcəyə ötürmək istədiyi informasiyanı qayalara, daşlara... həkk etməyi də xüsusi bir üsul saydı. Antik mədəniyyət və bütövlükdə sivilizasiya jurnalistika institutunun gerçəkləşməsinə şərait yaratmışdır. Bu keyfiyyət ilk növbədə insanların müntəzəm xəbərləndirilməsinə cəhdlərlə bağlıdır. Həmin xəbərlərin ötürülməsi rolunu ilk dəfə ağ hasarlar oynamışdır. «Qədim Romada da birinci minilliyin lap başlanğıcında informasiya mübadiləsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Burada hətta qəzetə bənzər taxta lövhələrin üzərinə qips çəkərək ona xəbərləri yazır və müxtəlif forumlarda görkəmli yerlərə qoyurdular»². Bu tipli «qəzetlər» üçün hazırlanan yazıları qullar və ya xüsusi tutulmuş adamlar köçürürdü. Hazırlanan qəzetəbənzər lövhələrdə xəbərləri elə həmin adamlar öz sahiblərinə çatdırırdılar. Beləliklə, xəbərin tirajlanması, yayılması və çatdırılması prosesi özünün ilkin çağını yaşayırdı. Jurnalistikanın nəzəri və tarixi problemləri ilə məşğul olan ünlü alim Y.N.Zasurski həmin adamları müasir jurnalistlərin proobrazları kimi qiymətləndirir³.

Məlumdur ki, informasiya mübadiləsində və informasiyanın çatdırılmasında tirajlanma çox böyük rol oynayır. Qədim rəsmi xəbərlərin əhaliyə çatdırılmasında carçıların mümkün qədər çox camaat yığılmış meydanlardan istifadə etməsi informasiyanın ilk primitiv tirajlanma üsuludur.

---

¹ В.Ворошилов. Журналистика. Санкт-Петербург. 2000. стр. 8.

² Я.Н. Засурский. Журналистика и мир на рубеже тысячелетий. «Информация и общество». М., 2000. стр. 12.

³ Yenə orada

Yazı mədəniyyətinin ortaya çıxması ilə digər bir sərfəli məqam yaranır: informasiyanın yığılıb saxlanması – konservasiyası. Qədim əlyazma mətnləri həmişə ilkin mənada bu gün də dünyanın, cəmiyyətin, millətin, dövlətin, elmin, ədəbiyyatın inkişaf yolunu izləmək baxımından əlimizdə misilsiz vəsivə rolunu oynayır.

Yazının meydana gəlməsi ilə kitabın meydana gəlməsi təxminən eyni vaxta düşür. Əlbəttə, söhbət əlyazma kitablarından gedir. Səməvi-müqəddəs kitabların bəşər mədəniyyəti tarixində böyük rolu barədə danışanda yazının konservasiyalıq, ötürücülük keyfiyyətini qiymətləndirməyi də unutmaq olmaz. Səməvi kitablar bütün dinlərdə mədəniyyətin və maarifin vacib elementi kimi çıxış etmişdir. O cümlədən bu kitablar hələ əlyazma şəklində ilk ciddi kommunikasiya vasitəsi rolunu oynamışlar. Habelə həmin kitabların mənəvi dəyərlərinin ifadəçisi kimi çıxış edən kilsə, məscid və məbədlər informasiyanın tirajlanması kimi ciddi bir funksionarı da yerinə yetirmişlər. Lakin bir faktı da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, informasiyanın obyektiv və dəqiq təqdim olunmasının, yayılmasının qarşısını almaq üçün yaradılan mənə - senzura da öz başlanğıcını ilk dini kitabların tirajlanmasına qarşı qadağalar dövründən alır.

Alman ixtiraçısı İohann Qutenberq (1394-1468) XV əsrin ortalarında kitab çapını tarixə saldı: Avropada ilk dəfə olaraq Bibliyanın tam mətnini kitab şəklində çap etdi ki, həmin çap məhsulu ilkin nəşrlərin şedevri adlandırılır. Bu kitabın çapına və tirajlanmasına kilsə dərhal qadağa qoymuş, Qutenberq özü isə din xadimlərinin təqiblərinə məruz qalmışdır.

Lakin artıq kitab çap edilmişdi. Artıq çap qurğusu və çap texnologiyası məlum idi. Beləliklə, nə qədər qadağalar qoyulsa da, bəşəriyyət çap texnikasına-tirajlanma texnikasına sahib olmuşdu. 1452-ci ildə çap olunmuş ilk kitabın ardınca 1609-cu ildə Almaniyada, 1622-ci ildə İngiltərədə, 1631-ci ildə Fransada ilk qəzetlər meydana gəldi. Hətta qə-

zetlər bugünkü anlamda qəbul etdiyimiz dövrülüyünün təməlini qoymağa başladı. 1631-ci ildə Fransada ilk həftəlik «Qazett» yaradıldı. 1665-ci ildə aylıq «Jurnal de savan» jurnalı nəşrə başladı.

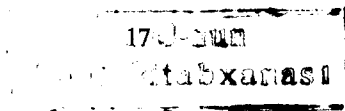
Elə ilk qəzetlər «epoxanın gündəliyi»¹ (Robert Pruts), jurnalistika «epoxanın özünün özü haqqında monoloqu»² kimi qiymətləndirilməyə başladı.

Qədim primitiv kommunikasiya üsullarını tirajlanmış kitab, qəzet, jurnal məhsulları əvəz etdi. Dövri mətbuatın meydana çıxması ilə əsl jurnalistikanın və xüsusilə onun informasiya təqdiminin inkişafı hakim dairələri narahat etməyə başladı. İnformasiyanın tirajlanması aşkarlıq demək idi. Hakimiyyətin isə aşkarlıqda marağı yox idi. Ona görə də mətbuat öz inkişafının lap elə ilkin çağlarında sərt qadağalarla üzləşdi. Böyük filosoflar, ictimai fikir adamları artıq söz və mətbuat azadlığı barədə düşünməyə, traktatlar yazmağa girişdilər. Hətta XVII əsr İngiltərəsində mətbəələrə və mətbuata təzyiqlərə cavab olaraq məşhur alim-filosof Con Milton 1644-cü ildə məlum “Areopaqitika” adlanan nitqində özünün mətbuat, söz və fikir azadlığı ideyasını irəli sürdü. Bu ideya, hər şeydən əvvəl, deyilən sözə qarşı dözülməz münasibəti tolerantlıqla əvəz etməyi qarşıya qoyurdu. Qədim yunan dilində Areopaqitika qədim Afinada Ali Məhkəmə qarşısında söylənen nitq mənasını ifadə edir. C.Milton bu nitqində deyirdi: «Mənə hər cür azadlıqlardan əvvəl bilmək, danışmaq və öz məsləkimə uyğun olaraq sərbəst fikir yürütmək azadlığı verin...»³ Sonralar XVIII əsrin Fransasında və ABŞ-da kommunikasiyanın xarakterinə yenidən diqqəti çəlb edən sənədlər həmin ideyalardan qidalana-

¹ Л.Соломонь. Всеобщая история прессы. «История печати». М., 2001, стр.69.

² Yənə orada, səh.70.

³ Sitat H.Hacızadənin tərtib etdiyi «Demokratiya: gediləsi uzun bir yol» antologiyasından götürülür. Bakı, 2001, səh. 27.

naraq jurnalistika kanonlarının dəyişməsinin əsasını qoydu¹.

Hakim dairələr jurnalistikanın geniş inkişafına nə qədər əngəl törətsələr də, onu ləngidə bilmədilər. Elə ilk kitab çapından bir az sonra, XV əsrin ikinci yarısında bir çox ölkələrdə mətbəələrin sayının çoxalması bu inkişafın qarşısını almazlığına sübutdur. 1465-ci ildə Fransada, 1462-ci ildə İngiltərədə və digər Qərb ölkələrində çoxlu sayda mətbəələr yaradılır.² İngiltərədə insan hüquqları uğrunda uzun mübarizənin, hətta inqilabın nəticəsi olaraq 1689-cu ildə Qanunlar külliyyatı meydana çıxdı. Bu külliyyatda fikir və söz azadlığı təsbit olunurdu. İlk dəfə olaraq kralın mətbuatın işinə qarışması qadağan edildi və bu hüquq yalnız parlamentə verildi. Bu, jurnalistikanın söz azadlığı uğrunda ilk qələbəsi kimi qiymətləndirilir. İngiltərənin bu günkü ictimai institutlarının demokratikliyi jurnalistikaya, söz və düşüncəyə verilən azadlığın uzun tarixini qiymətləndirməklə anlamaq olar. Azad ingilis mətbuatı dünyada müstəqil jurnalistikanın inkişafına çox böyük təsir göstərmişdir.

Təsadüfi deyil ki, Avropanın demokratik dəyərlərə necə gəlib çıxdığını izah edən filosof Şletser «Avropalıları avropalı edən faktorlar sırasında azad qəzeti ən önəmli mədəniyyət vasitəsi»³ kimi qiymətləndirir.

Jurnalistikanın və xüsusilə söz azadlığının inkişafına Fransa da güclü təkan vermişdir. Fransada 1789-cu il inqilabi hadisələrinin məntiqi nəticəsi kimi ortaya çıxan insan haqları barədə bəyanat indinin özündə də söz və fikir azadlığının ölməz sənədi gücündə qəbul edilir. Bu sənəd həm də belə bir cəhəti ilə qiymətlidir ki, jurnalistin hüququ ilə bərabər onun cəmiyyət qarşısında məsuliyyəti də ortaya qoyu-

---

¹ Вах: Я.Н.Засурский. Журналистика и мир на рубеже тысячелетий. «Информация и общество», М., 2000, стр. 18.

² Вах: В. В. Ворошилов. Журналистика. Санкт-Петербург, 2000, стр. 11

³ П. Звездич. Развития печати в Австрии. «История печати», М., 2001, ст.110.